

ZA KONAČNI TEKST SMRTI SMAIL-AGE ČENGIĆA

I V O F R A N G E Š

Najviše izdavano djelo hrvatske književnosti, genijalna pjesan Mažuranićeva, nema još uvijek definitivnog teksta. Je li kritičko izdanje uopće ideal koji nije moguće oživotvoriti? ili je kritičko izdanje strogi ispit kojemu se mora podvrći svaki izdavač Mažuranićeva teksta? ili je, napokon, Mažuranićevo djelo (svoga 1134 stiha!) samo po sebi takvo da mu je konačan tekst nemoguće uspostaviti?

U posljednjih četvrt stoljeća, kad je ponovno postalo jasno da se ni jedno od brojnih dotadašnjih izdanja ne može, s pravom, nazvati kritičkim, Barac je, nakon svoje opsežne monografije *Mažuranić* (Matica hrvatska 1945), dao i vlastitu verziju kritičkog teksta Mažuranićeve pjesni. Objavivši 1949. u dva izdanja (latiničkom i ćirilničkom) *Smrt Smail-age Čengića*,¹ Barac je, u Napomenama i objašnjenjima, upozorio:

»Ovo je izdanje *Smrti Smail-age Čengića* priređeno s obzirom na tekst kritički, a suvremenim pravopisom. No ono se donekle razlikuje od izdanja koja su izišla poslije Mažuranićeve smrti – pa i od onih koja su spremijena s velikom pomnjom. Razlog je tome što se pojedini urednici nisu slagali u pitanju: u kome izdanju pjesme treba upravo gledati autentičan i konačan pjesnikov tekst?

Smrt Smail-age Čengića objavljujivana je dosad veoma često. Neki su izdavači preuzimali tekst starijih izdanja bez ikakvih promjena, pa čak i sa štamparskim pogreškama. Savjesniji pak priređivači nastojali su da se što vjernije drže pisca. Pritom su se redovno vraćali na prvotnu verziju pjesme, kako je objavljena g. 1846. u almanahu »Iskra«. Usto su unosili promjene kakve su provedene u izdanju što ga je spremio Mažuranićev prijatelj dr. Imbro Ignjatijević Tkalac (Zagreb 1857). Varijante iz kasnijih izdanja nisu uzimali u obzir.

¹ *Smrt Smail-age Čengića*. Ivan Mažuranić, Jugoslovenska knjiga, Beograd 1949, 4°, 91 str. (Ćirilicom). Isto, latinicom.

Urednik ovoga izdanja pošao je s drugoga stajališta. Za podlogu nije uzeo prvo izdanje, izišlo za vrijeme pjesnikova života, nego posljednje izdanje za koje se može s pravom utvrditi da ga je priredio ili on sam, ili da je dao za nj odobrenje.

Smrt Smail-age Čengijića izišla je za Mažuranićeva života u više izdanja. Od njih su, za utvrđenje teksta, važna tri: izdanje u »Iskri« (1846), Tkalčevo izdanje od g. 1857, izdanje iz g. 1876. (s predgovorom Franje Markovića). Od izdanja koja su izišla poslije njegove smrti važno je ono što ga je priredio njegov sin Vladimir (*Pjesme*, 1895).

U predgovoru spomenutoga svoga izdanja kaže Tkalac izričito da je ono priređeno s dopuštanjem samoga pjesnika koji je, prema izdavačevim riječima, ispravio i neke pogreške koje su nastale u prvom izdanju. U izdanju od g. 1876. nema tako izričitih izjava, ali se po nekim znacima može zaključiti da je priređeno sa znanjem autora. Na naslovnoj strani knjige stoji da je ono ovlašteno. Usto se u njemu nalazi pjesnikova slika koja ga prikazuje kao čovjeka od šezdesetak godina, dakle iz vremena kad je knjiga izišla. Očito je da je to učinjeno u sporazumu s njime.² Po tome se može izvesti da bez njegova znanja nisu dirali ni u tekst. – Da je ipak svoje izdanje očevih pjesama Vladimir Mažuranić spremio s najvećim pijetetom i u skladu s pogledima samoga pjesnika, da se zaključiti i po tome što je upravo on ostavio podatke iz kojih se vidi kako se Mažuranić do kraja života zanimao za pitanja književnog izraza.³ Vladimir Mažuranić izričito kaže da je pjesme unio u knjigu – prema popravcima kakve je izvršio sam autor. Ako je pak sam pjesnik popravljao manje znatne pjesme, nema nikakve sumnje da je zagledao i u *Smrt Smail-age Čengijića*.

Promjene koje su u njoj provedene u spomenuta dva izdanja (od 1876. i 1895.), za razliku od tekstova u »Iskri« i Tkalčeva teksta, nisu velike. One se odnose uglavnom na interpunkciju, a ne na riječi. Ali su toliko karakteristične da je očito kako ih je mogao izvesti samo vrstan stilist koji osjeća svaku nijansu u značenju. A takav je bio upravo Mažuranić. U izdanjima prije g. 1876. štampani su na pr. stihovi *Agovanja* u ovom obliku:

*Zar ne vidiš, kako radi
Hrabar junak uspreć zimu.*

² Valjalo bi se dogovoriti što znači »ovlašteno«. U Mažuranićevu slučaju, čini mi se, samo to da je autor pristao da se njegovo djelo objavi, a ne i da je priredio tekst ili bar sudjelovao u njegovu priređivanju. Slika Mažuranićeva ne dokazuje ništa. On je tada ban, njegova je slika dakle *bonum publicum* (I. F.)

³ O Vladimiru Mažuraniću vidi odmjerene ali točne rezerve što ih izriče Milorad Živančević u svojim dokumentiranim radnjama *Revindikacija Mažuranićeve poezije*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Knj. XIII/2, 1970, str. 467–520 i *Mažuranićeva postuma*, isti Godišnjak, Knj. XIV/1, 1971, str. 301–328. (I. F.)

U izdanjima 1876. i 1895. umetnuta su dva zarez:

*Zar ne vidiš, kako radi,
Hrabar junak, uspreč zimu.*

Razlika je očita. U prvom slučaju 'hrabar junak' znači oznaku Smail-age uopće; čak bi se ta oznaka mogla shvatiti i šire – da se ne odnosi samo na glavno lice pjesme, nego na junake uopće. U drugom pak slučaju jasno je da se ona tiče izričito Smail-age, dobivajući uzročno značenje (Smail-aga radi da uspregne zimu, jer je hrabar junak).

Pri ocjenjivanju Mažuranićeva teksta i određivanju što je upravo njegovo, a što su unijeli kasniji urednici, treba se postaviti na potpuno određeno stajalište: ili tvrditi da je autentičan tekst samo u »Iskri«, te ga preuzeti bez promjene, ili dopustiti da se Mažuranić za svoje djelo zanimao do kraja života pa da u izdanjima gdje je mogao odlučivati nije bez njegove suglasnosti izmijenjeno ništa bitno. Ili treba odbaciti i promjene u Tkalčevu izdanju,⁴ te u izdanjima g. 1876. i 1895, pa se vratiti na tekst iz »Iskre«, ili uvažiti promjene – ali onda početi dosljedno i dalje te priznati da su promjene u izdanjima od g. 1876. i 1895. izvršene bar toliko sa znanjem pjesnika koliko i promjene u Tkalčevu izdanju.

Urednik ovoga izdanja prihvatio je ovo drugo stajalište. Mogao je to učiniti i s razloga što je tekst izdanja iz g. 1895. ujedno i najbolji.« (81–82)

Barac je, dakle, nedvojbeno kazao da se njegov tekst oslanja isključivo na izdanje Vladimira Mažuranića iz 1895: ono je za Barca najbolje. Što znači to najbolje, Barac nije objasnio: je li divot-izdanje najvjernije, ili ono donosi tekst koji je, s estetskoga gledišta, usvajajući i tekstološke razloge, ujedno tekst koji omogućuje najpotpuniji estetski doživljaj? Ne znamo, tek, jasno je: Barac smatra da je to ujedno i definitivni tekst.

Donesen u dva istovjetna izdanja (ćirilicom i latinicom) Barčev je tekst, zbog ugleda priređivača (ne zaboravimo, Barac je koju godinu prije objavio svoju monumentalnu monografiju o Mažuraniću) kao i zbog izuzetne opreme, postao predložak s kojega su se objavljivala kasnija izdanja *Smrti Smail-age Čengića*. Činilo se i da će Barčevo opredjeljivanje za dulji oblik naslova (Čengića umjesto Čengića) posve prevladati.

Pregledamo li Barčev tekst i usporedimo li ga s onim iz divot-izdanja od 1895. godine, ustanovit ćemo neke činjenice. Barac se gotovo u svemu vjerno, doslovno drži Vladimira Mažuranića. Tako on u 29. st. piše *Brdom* umjesto *Brdam*, u 32. *Krstovu* umjesto *Hristovu*, u 36.

⁴ Barac izmjene u Tkalčevu prvom izdanju stavlja u istu razinu kao i izmjene drugih izdavača poslije Tkalca. Kasnija su istraživanja pokazala da nije tako. Uostalom, o tome govori i ovaj naš prilog. (I, F.)

zadržtaše umjesto zadržtaše. u stihu 129. ima neugodna redaktorska pogreška: Koja te je . . . umjesto pravilnoga Koja li te sreća nanijela, (tako i u ćirilskom izdanju) u 192 posljednja umjesto pošljednja, u 219 drhće umjesto drkće, u poznatoj alokuciji u stihovima 340–342 i Barac, kao i Vl. Mažuranić, piše *nj* = *nju* bez apostrofa, dakle: Djedi vaši za *nj* lijevahu krvcu, / Oci vaši za *nj* lijevahu krvcu, / Za *nj* vi isti krvcu prolijevate, premda to nije isto što i *nj* u stihu 380: Za *nj* se i sad mrijet podigoste. Kao i Vl. Mažuranić i Barac u stihu 430 ispušta prijedlog *k*: Ter pristupiv (*k*) starcu bliže. U stihu 461 u Barčevu je latiničkom izdanju neugodna tiskarska pogreška: Svakom momku po *kapljicu* daje umjesto *česticu* (u ćirilskom izdanju pravilno: *česticu*). U st. 469 obojica imaju izljubila umjesto izljubila. Za stih 478 Gacka polje, Barac zajedno s Vl. Mažuranićem i ne sluti da je Gacko polje ustupak poznijih redaktora formi iz narodne pjesme. U st. 546 piše *deder* umjesto *dede*. Iz istog razloga iz kojeg zadržava izljubila u stihu 469, iz tog istog razloga u stihu 594 ostavlja čak bezćutnu zraku jer mu se, s razlogom, čini da bi, pišući besćutnu zapravo morao čitati bećutnu, a to neće, kao što ne želi čitati izljubila. U stihu 607. i on čita A tko slabji (što kasniji izdavači apostrofiraju u *slab'ji*). U st. 621 opet neuzgodna tiskarska pogreška koja se također kasnije javlja u drugim izdanjima. Umjesto Harač, harač il još gore biče! stoji biće. U st. 700 obojica pišu mozag (što se može i braniti, ali u ćirilskom izdanju stoji mozak, dok u st. 787 donose pjesamcu umjesto pjesancu. U stihu 865 Barac se, djelomično, drži Vl. Mažuranića koji ima tekst: »Tko je vodi i tko s njime hodi«, pa i on piše *s* umjesto *š*, ali je u njegovu tekstu još jedna, ovdje prilično česta i zato još neugodnija pogreška: »Tko je vodi i tko s njome hodi«. Poznato je da rukopis pjesni prestaje stihom 994. Otada unaprijed tekst iz »Iskre« osnovno je uporište. U st. 998 Barac opet ima tiskarsku pogrešku kod umjesto »Šuproć vlahom, psetom, krstu« – donosi Su-prot . . . U st. 1018 mozag (kao i u stihu 700, dok je u ćirilskom izdanju opet mozak). U st. 1028. slijedeći Vl. Mažuranića, Barac piše ponovno: . . . a vas drhće i trepti umjesto drkće, kako je u »Iskri« i u ranijim rukopisno potvrđenim primjerima. Konačno, kao i u primjerima iz st. 469 odnosno 594, u stihu 1125 piše *iz* nje umjesto *iž* nje.

Barac, dakle smatra da je divot-izdanje, iako posthumno, kruna među takozvanim ovlaštenim izdanjima. Za njega je pitanje temeljnog teksta time riješeno.

Mirne vode tekstologije oko kritičkog izdanja *Smrti Smail-agine* uskolebao je prvi Milorad Živančević, veoma zaslužan za mnoge spoznaje o Mažuraniću i njegovoj velepjesni. U komentarima svome prvom izdaju *Smrti Smail-age Čengića Živančević* kaže:

»Naše izdanje priređeno je prema autografu koji se čuva u Sveučilišnoj knjižnici zagrebačkoj, uz konsultaciju najvažnijih izdanja: spomenutog prvog (1846) i trećeg (1857), u kome se nalazi ova zna-

čajna napomena iz pera priređivača, intimnog pesnikovog prijatelja I. I. Tkalca (vid. o njemu niže): 'Mažuranić, zabavljen drugim poslovima, a ne tražeći novčane dobiti, dozvoli da prepečatam pjesmu iz Iskre i *ispravi nekoje pogreške* (podvukao M. Ž.) što su tamo zaostale. [Dio rečenice što ga Živančević navodi glasi zapravo: *izpravi nekoje pogreške*; navodim zbog toga što Tkalac nije mogao u svome tekstu pisati *njekoje*, kako i nije pisao, a u Mažuranićeve tekstu naprotiv dosljedno pretvarati *njetko*, *nješto* itd. u *netko*, *nešto* . . . Nije čak, pisao ni *pogrješke* nego *pogreške*, što je također važno zbog pitanja da li u Mažuranićevoj pjesni pisati *krjepost* ili *krepost*, *streljelo* ili *strelovito*, o čemu vidi kasnije I. F.] Tekst je [nastavlja Živančević] upoređen zatim i sa poznijim vrednim izdanjima koje ukratko beležimo: Franje Markovića iz 1876, Vladimira Mažuranića iz 1895, Dragutina Prohaske iz 1911, Mladena Leskovca iz 1935, Antuna Barca iz 1949. i Slavka Ježića iz 1958. Međutim, gotovo sva poznija izdanja međusobno se u ponečem razlikuju!⁵ Kasnije Živančević upozorava na činjenicu da u natpisu pjesni valja zadržati kraći oblik Smail-agina prezimena. Živančević je time prvi, poslije Barčeva autoritativnog izdanja pjesni i dosljednog pisanja Čengić u svima Barčevim znanstvenim tekstovima, upozorio na potrebu da se piše »Smrt Smail-age Čengića«. Drugačije stoji stvar s njegovim tekstom. Uostalom, i sam je Živančević uvidio pogrešnost postupka u poznijem izvrsnom kritičkom izdanju iz 1969. (o kojemu vidi niže). U prvom izdanju (iz 1963.), slijedeći naoko najispravniji postupak – oslanjajući se na rukopis – Živančević je došao do teksta koji je, nužno, morao biti kontaminacija rukopisa i »poznijih vrednih izdanja«, kako ih on naziva. Tako mu stih 155 »Njih se maša *a Bogu* se moli« mora glasiti »Njih se maša, *Proroku* se moli«, odnosno 158 »Vidi mu se, *mrijet* mu se neće« postaje »Vidi mu se, *ginut* mu se neće«, itd. (Tiskarske i ostale pogreške ovog izdanja ne navodim, jer je sve to negirano spomenutim Živančevićevim kritičkim izdanjem iz 1969. Ovo se, međutim spominje kao primjer kako »i u dobra junaka katkad dremne ru-ka« čim se redaktor povede za krivom početnom pretpostavkom.

I ja sam, dvije godine poslije Živančevićeva izdanja, gotovo u isto vrijeme objavio dva puta (a naskoro i treći put) Mažuranićevo remek-djelo:

1. *Smrt Smail-age Čengića*. Ivan Mažuranić. Tekst priredio, predgovor i rječnik napisao Ivo Frangeš. Opremio i ilustrirao Boris Dogan. – Zora, Zagreb 1965. 4° 125 str.

2. *Smrt Smail-age Čengića*. Ivan Mažuranić. Ivan Mažuranić, Matija Mažuranić: *Smrt Smail-age Čengića /Stihovi / Proza. / Pogled u Bosnu*. – Matica hrvatska/Zora, Zagreb 1965. 8° str. 43–76 (Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 32)

⁵ *Smrt Smail-age Čengića* Ivan Mažuranić: Izabrana dela. Narodna knjiga Beograd 1963. 8° (Ćirilicom). Vidi str. 286.

3. *Smrt Smail-age Čengića* (Priredio Ivo Frangeš) Petar Petrović Njegoš: *Gorski vijenac*. Ivan Mažuranić: *Smrt Smail-age Čengića*. – Prosvjeta, Zagreb 1967. 8° str. 226–331. (ćirilicom)

U sva ta tri izdanja tekst je istovjetan prvome od njih. U njemu je dato nekoliko napomena koje su, u tom času, ponudile i nova osvjetljenja problematike kritičkog teksta Mažuranićeva djela. Upravo zato mogao je Davor Kapetanić, u uvodu svome anastatičkom i kritičkom izdanju, nakon što je upozorio: »Ono što je dakle tačno za sva dosadašnja izdanja *Smrti Smail-age Čengića*, to jest da su beznadno neispravna, jer su odreda – da takoh kažemo – apretacijska u odnosu na pjesnikov tekst«, malo emfatično, doduše, uskliknuti: »Izuzevši, dakako, tri izdanja koja je priredio Ivo Frangeš.«⁶

U »Priređivačevoj napomeni« prvome (Zorinu) izdanju napisao sam:

»U ovom izdanju nismo se, kako je dosad bilo uobičajeno, držali teksta Markovićeve izdanja iz 1876, nego prvoga (latiničkog) Tkalčeva izdanja iz 1857. Nadalje, vratili smo pjesni izvorni natpis, *Smrt Smail-age Čengića*, a ne *Čengijica* kako je to, nakon Markovićeve izdanja ušlo u običaj. Evo razloga tim promjenama.

Smatralo se logičnim da je Mažuranić sudjelovao u objavljivanju Markovićeve izdanja. Za to dokaza nema, ali postoje dokazi da je prvo Tkalčevo izdanje ujedno i posljednje u kojemu je autor izvršio neke izmjene. U polemici s Jagićem, koji recenzira njegov i Brozov *Rječnik hrvatskog jezika*, donosi Iveković usput i ovaj dragocjeni podatak:

’Pregledavši ovako riječi u *Čengić-agi*, kojih nema u mojem rječniku, da vidimo još i druge njeke stvari i osobine jezične u njemu, premda to upravo ne ide u ovu raspravu, ali je zgodno kad to dosad učinjeno nije, ili bar ja za to ne znam. No valja prije da napomenemo nješto. U knjižnici Jugoslavenske Akademije ima iz »Iskre«, štampane u Zagrebu 1846, istrgnuta *Smrt Čengić-age* i napose ukoričena. Na prvom listu je Mažuranićevom rukom napisano: *Gospodinu Mirku Ljud. Tkalcu u znak ljubavi i prijateljstva poklanja na uspomenu prijatelj mu I. Mažuranić. Karlovac, 17. prosinca 1847.* Mirko Ljud. Tkalac onaj je isti što se poslije pisao *Imbro Ignjatijević Tkalac*. Taj Tkalac je u onom darovanom eksemplaru popravio pravopis za novo izdanje, n. p. što me *herdja svietovaše, hrdja svjetovaše*. A neke su i stvari popravljene, tako je sam natpis pjesme: *Smrt Čengić-age* pretvoren u: *Smrt Smail-age Čengića*, i u 1. versu: *Sluge zove Čengić-aga*, u: *Smail-aga*, i tako još poslije dva puta. Ovi popravci, čini se da su od Mažuranića; jer Tkalac u predgovoru k svojim izdanjima

⁶ *Smrt Smail-age Čengića* Ivan Mažuranić. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti Zagreb 1968. 4° str. 187. (U prilogu fototipska izdanja Mažuranićeve pjesni iz »Iskre« 1846 (str. 181–228) i Tkalčeva prvog, latiničkog izdanja, Zagreb 1857. Navedeni se citat nalazi na str. 14.

veli: »Mažuranić [...] ispravi nekoje pogreške, što su tamo (u Iskri) zaostale«. Očito je od ruke Mažuranićeve iza versa 587. *Loše sluge goreg gospodara*, plajvazom napisan veras: *Spopadoše trostruke kandžije*, koji je bio ispaao u prvoj štampi. Po tome popravljenom eksemplaru preštampano je Tkalac g. 1857. *Smrt Čengićevu* latinskim slovima, i g. 1859 ćirilskim. Po ovim izdanjima štampala se poslije još dva puta (4. i 5. izdanje), a 6. izdanje drži se koje 1. a koje 2. (Tkalčeva) izdanja; tako ima 1. izdanje u 6. v. *robjem*, i tako i 6, a 2. ima *robljem*; u 14. v. ima 1. izdanje *strepti*, a sva potonja *strepi*.

V. 29. *Vam* i vašiem *Brdom* kamenijem, u 1. je i 6. izdanju; u drugom i potonjima: *Vam* i vašjem *Brdam* kamenijem. *Vam* je ovdje kajkavski mj. *Vama*; *Brdom* je dat. pl. starohrvatski koji se sad više nigdje ne govori, a *Brdam* je kajkavski. V. 46. Zatočnici mrijet' *naviknuti*, bolje *naviknuti* (navikli). U v. 340 i 341. *za nj (zanj) nj* nije četvrti padež muškoga ili srednjega roda, nego je ženskoga roda *za nju (za zemlju)* te okrnuto *za nj'*: *Za nj'* vi isti krvcu proljevate; *za vas draže* u svijetu neima. V. 361.: *Dar ti djelom plemenita pjesma*, opet dat. pl. starohrv. mjesto sadašnjega *djelima, djelim; djelam*. V. 364: *Al nada sve, što krš ovu kiti*, sada je *krš* mušk. roda; u Stulija je još mušk. i ženskoga. V. 378: što vi mroste dok su oni spali. je pogrešno; od *mrijeti* je I. predašnje *mrijeh, mrijeste*, II. pred. *mrâh, mrâste*, vidi Daničićeve *Oblike*, 6. izdanje, str. 86. V. 705. *Tlapi ti se, sad da lavom rika (riče)*. V. 888. *Za razaznat*, gdje gospodar spava. Tako Primorci na talijansku

Ima u *Smrti Čengićevoj* uz najčistiji štokavski jezik tragova čakavskomu i kajkavskomu: Mažuranić, rođen čakavac, živio među kajkavcima a temeljito izučio narodne pjesme i dubrovačke pjesnike; ima u njoj neologisama, arhaisama, pokraćenih glagola i ruskih riječi, ali sve to joj divote ne umanjuje; 57 godina živi ona među nama, i nitko je još nije mogao dostići nekmoli prestići, i teško da će je ikad itko.«

(Dr. F. Iveković: Književno pismo – Jagićeva kritička objava II. sveska Rječnika hrvatskoga jezika. Archiv B. XXIV, str. 230–242, objavljeno u »Vijencu« XXXIV, br. 21, str. 329–330, Zgb, 1902).

U predgovoru svome drugom izdanju navodi Tkalac i predgovor prvom izdanju, pa kaže u cijelosti:

PREDGOVOR IZDATELJEV

Habent sua fata libelli! Ivana Mažuranića pjesma *Smrt Smail-age Čengića* pečatana je već dvaput; prvom u »Iskri«, zabavniku zagrepskom za g. 1846., latinskijem, a poslije g. 1853. u drugoj knjizi Subbotićeva *Cvijetnika Srbske Slovesnosti* slavenskiem pismenima. Pojedince nije dosad pečatana.

Ima tome već desetak godina, što sam jednom polazeći u Njemačku nagovarao pobratima pjesnika *Smrti Čengićeve*, da bi pjesmu ovu napose iz »Iskre« prepečatao, ili pak, ako se njemu neće, meni

dopustio da je izdam. Mažuranić, zabavljen drugim poslovima a ne tražeći novčane dobiti, dozvoli da prepečatam pjesmu iz »Iskre« i ispravi nekoje pogreške, što su tamo zaostale. Došavši u Beč saobćim namjeru svoju vrijednome prijatelju svome i slavnome starješini našemu, Vuku, koji mi kaza da i on kani pjesmu Mažuranićevu prepečatati i dodati joj narodnu jednu pjesmu o pogibiji Čengićevoj.

Međutijem prođe desetak godina: čekajući da će to bolji od mene činiti, nijesam pjesme izdao na svijet, i tako je doslije neimadosmo napose pečatane. Budući da će je Vuk jamačno prepečatati slavenskim pismenima, izdajem je ovdje onako kao što je u »Iskri« pečatana, želeći da se narod naš napoji divne ljepote ovog najkrasnijeg ploda novije naše književnosti i da se ovom pjesmom ponosi i diči, a čistu novčanu dobit od prodaje posvećujem na korist pensionog fonda za udove i siročad pravoslavnog sveštenstva u Dalmaciji.«

S ovijem riječima ispratio sam u svijet 1857. g. novo izdanje *Smrti Čengićeve*, latinskim pismenima pečatano. Ovo izdanje rasprodano je i pošto g. Vuku slabost vida očinjg ne dade da izvrši što namjera-vaše, prepečatao sam evo pjesmu slavenskim pismenima.

Srpskom uhu biće neobične mnogo forme govora crnogorskog i dubrovačkog u ovoj pjesmi upotrebljene, i pitaće može biti kogod zašto ih nijesam izmijenio običnijem formama srpskijem. Na to odgovaram, da je u hrvatskoj književnosti zavlдало načelo uzajmice upotrebljavati forme jezika narodnijeh pjesama i književnosti dubrovačke, i da izdatelj tuđeg umotvora po mojem mnijenju nije vlastan samovoljno i što u njemu preinačiti. S toga sam pjesmu iz podlinika hrvatskog sasvijem vjerno i bez svake promjene prepečatao i predajem je ovako svima prijateljima knjige slavenske.

U Zagrebu na Mitrov-dan 1858. g.

Dr. I. I. Tkalac«

Smisao ovog predgovora nadopunit će i pismo Tkalčevo Vuku datirano 30. aprila (po starome; zapravo 12. svibnja) 1858. Tkalac kaže:

»Hrvatsko izdanje Mažuranićeva *Čengićića* razprodaće se do skoro sasvijem i malo novca donijeti, zato oću da ovo djelce u srpskijem pismenima pečatam na korist svešteničkog fonda dalmatinskog.

Sjećam se, da ste *Vi Čengićića* 1847. g. prepisali i po ovom Vašem prepisu želio bi sam da pečatam, ne samo poradi točne pravilnosti ortografije, nego baš s lijenosti, jerbo inače moram svu knjigu sam prepisati, a nijesam se mogo sa Mažuranićem nikako složiti u pravopisu. Mažuranić kao što i svi Ilirci pisao je *ie* za *je* i *ije*, i uzima ovo svoje *ie* posvud za jednu slovku; samo će je poradi metra treba *dvije* slovke tu on piše *ije*. Na pr. na str. 2oj – Vam i / *vašiem* / brdam / / *kame* / *nijem* ; ja sam oteo apostrofirati i u *vašiem*, kao što i *Vi* činite, no on nije dao, i tako ostane dugačko i formativno *ie*, će jednu

slovku čini, *ie*. No u srpskom prepisu nemože onako biti, nego ili 'Vam i vašem brdam kamenijem', ili pak protivu metra 'Vam i vašijem brdam kamenijem'; u prvom slučaju biće više apostrofa negoli *i-a* a u drugom prestaje sva metrička pravilnost.

Ako možete naći onaj Vaš prepis, molim Vas da mi ga pošaljete, pa da knjigu iz njega pečatam jerbo znam da se onda Mažuranić neće Vama protiviti, kao što se je meni protivio.«

Iz svih je tih činjenica zaključak jednostavan: Mažuranić je sam ispravio tekst prvoga izdanja na primjerku koji je poklonio upravo Tkalcu. Ogromna je šteta što se taj primjerkak više ne nalazi u Akademijinoj knjižnici, ali je Iveković učinio neocjenjivu uslugu nauci što je primjerkak opisao. Upravo sa tog primjerkaka preštampano je Tkalac tekst za svoje prvo izdanje, i ono se može smatrati kao definitivni tekst. Već drugo, ćirilsko Tkalčevo izdanje, čiji smo predgovor prenijeli, pokazuje odstupanja od prvoga, a ta su odstupanja uvjetovana Tkalčevim uvjerenjem da je ćirilica slavensko pismo, to jest pismo koje organski odgovara hrvatskosrpskom jeziku. Zato Tkalac, prema Vuku, uporno smatra da je čitanje dugih i kratkih refleksa jata problem kudikamo osjetljiviji u ćirilici nego u latinici, i on nastoji da taj problem riješi u duhu Vukovih načela. Tekst ćirilskoga (drugoga) Tkalčeva izdanja nije se tiskao s Vukova prijepisa, ali je vrlo vjerojatno da je Tkalac prilikom korekture imao u ruci upravo taj prijepis. Samo se tako može objasniti opravdan Gruborov prigovor: 'Tkalac kaže u predgovoru, da je »iz podlinika (izvora) hrvatskog sasvijem vjerno i bez svake promjene prepečatao«; kad pored takve izjave ipak nalazimo: Stoca mj. Stolca, kijem mj. kojim, kijeh mj. kojieh, varvarim mj. barbarim, na konjima mj. na konjijeh, pod slugama mj. pod slugami, med njima mj. med njimi, i čak pripravljat mj. pripremat, već mj. skoro, kamo mj. kuda i dr., onda moramo prilično izgubiti pouzdanje i u njegovo izdanje latinicom i ne smijemo ništa primati od njega bez kritike, smijemo primati samo ispravke očitijeh pogriješaka.« (Đuro Grubor, *Komentar »Smrti Smail-age Čengića«* od Ivana Mažuranića, Zagreb, Narodna knjižnica, 1923, str. 136).

Gruborovi su zaključci točni svi osim posljednjeg. Latiničkom izdanju Tkalčevu treba pokloniti punu vjeru, već i zato što sve Tkalčeve izmjene koje Grubor navodi zapravo prikazuju odnos između prvoga i drugog Tkalčeva izdanja: sve što Grubor navodi na prvome mjestu, nalazi se u drugom (ćirilskom) izdanju, sve što navodi kao točno na drugome mjestu, nalazi se u prvome (latiničkom) izdanju. Dodamo li da Gruboru nije bila poznata činjenica navedena u Ivekovićevu članku, jasno je da njegove sumnje otpadaju, a da se kao posljednja volja autorova ima smatrati Tkalčevo latiničko izdanje iz 1857. g.

Markovićevo izdanje iz 1876, upravo zato što se pojavilo u doba Mažuranićeva banovanja i zato što je služilo kao osnovica divot-iz-

danju pjesnikova sina, Vladimira Mažuranića (Zagreb, 1895), uzimalo se vrlo često kao autentično. Ono to nije, jer je Marković, pisac izvrsne analize, proveo neke izmjene za koje se nikako ne može uzeti da su pjesnikove. Marković za svoje izdanje kaže: 'Šesto ovlašteno izdanje', ali to još ne znači da je autor u njemu surađivao. Iste godine, u istoj nakladi i gotovo u identičnoj opremi, izlazi njemački prijevod pjesni *Čengić Aga's Tod*. I tamo stoji da je to 'Autorisierte Ausgabe'. Može li se prihvatiti da je Mažuranić u isti čas dopustio da se Smail-agino prezime piše na dva načina? U Markovića *Čengijić*, u Wilhelma Kienberga *Čengić? Već* to pokazuje da je Markovićeve izmjene bila samovoljna. Kienberg u svom prijevodu, čak i u *Kobi*, gdje to prezime dolazi pet puta u obliku *Čengijić*, stavlja samo *Čengić*. Je li nadalje autorizirano izdanje u kojemu nisu uopće prevedeni toliko sporeni stihovi: 'Ektorove ispod grada Troje, / Kad već Troju ostaviše bozi' (565-566)? Ili kad se stih 'Ispod gore glasna Durmitora' prevede 'Hart am Fuss des Dormitor, des hohen'! Sve to dokazuje, u najmanju ruku, pjesnikovo odbijanje da bilo čime zadire u tekst koji je tada već trideset godina živio, moglo bi se reći, vlastitim životom. Učinio je to samo jednom, 1847, u primjerku Tkalcu, i to je bilo posljednji put. Upravo zato poslužilo je i nama prvo Tkalčevo izdanje iz 1857. kao osnovica za tekst ovog izdanja. Usvojili smo i pravilnu grafiju *Čengić* umjesto *Čengijić*. Neke smo razloge za to već naveli. Napomenimo još tri. Prvo: Smail-aga se sam tako zvao (vidi o tome i najnoviju studiju Hamdije Kreševljakovića, *Čengići, prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1959). Drugo: pjesnik upotrebljava dulji oblik jedino iz metričkih razloga. I konačno treće: oblik *Čengić* stoji u primjerku koji je opisao Iveković.

Naš tekst drži se vjerno Tkalčeva prvog izdanja. Jedine su razlike u ovome: proveli smo dosljedno načela današnjega pravopisa; svugdje smo, gdje je to potrebno, pisali *ije*; proveli smo logičku interpunkciju; da oslobodimo tekst suvišnih apostrofa, pisali smo ih samo kad je to bilo nužno. Nepovredivost klasičnog teksta bila nam je osnovni kriterij.⁷

Iako danas o svemu ne mislimo tako kako je izloženo u gornjoj Napomeni, njezinim se argumentima moraju dodati još i ovi:

1. Kienberg je svoj prijevod objavio, pod istim natpisom i dvije godine ranije, u Brnu, 1874.⁸ Mažuranić je to svakako znao, a nije reagirao; ne samo na to prvo, nego i na ponovljeno, zagrebačko izdanje prijevoda, iz 1876.

⁷ Usp. prvo naše izdanje, »Zora«, Zagreb 1965, str. 117-120.

⁸ Usp. K a p e t a n i ć, *nav. djelo*, str. 158, br. 23.

2. Ne odstupajući ni najmanje od uvjerenja da valja pisati *Čengić*, moramo upozoriti da i grafija *Čengijić* nije bez osnovice, ona čak ima uporište u Kačićevu *Razgovoru ugodnom*.⁹

3. »Danica« XII/1846, 26, 106 donosi ovu vijest: »*Iz Biograda*. Vuk Stef. Karadžić putuje sada po Sàrbii, valjda će put ovaj i u literarnom obziru od koristi biti. Govori se, da namerava ćiriliskimi pismeni preštamovati krasnu pësnu *Smàrt Čengić-age* od Ivana Mažuranića, da Sàrblje bolje upozna s izvàrstnim ovim proizvodom zagrebaćkih književnika. – [. . .].«

I kasnija Živančevićeva izdanja (iz 1964, 1965, i 1966.), kao i ranija izdanja Tvrтка Čubelića (1958, 1961, 1964. i 1966)¹⁰ oslanjaju se na autograf kao na glavno redaktorsko polazište. Pretpostavka u prvi mah logična i zavodljiva, ali neodrživa. Svaka pak i letimična analiza autografa pokazuje (a to je dovoljno dokumentirano učinio Davor Kapetanić) da je autograf tek prva postaja na Mažuranićevu stvaralačkom putu. No u isto nas vrijeme ta spoznaja upozorava da valja vrlo oprezno izabrati i *editio ad quam*, izdanje do kojega se može s valjanim razlozima pretpostaviti, ako ne već i sa sigurnošću i znati, da u njemu ima autorovih zahvata. Izabrati jedno od dva krajnja gledišta svakako je najjednostavnije: ili uzeti autograf (ali on je nepotpun, pa se odmah postavlja pitanje, iz kojega izdanja preuzeti završetak, od stiha 945 do 1134); ili uzeti *editio princeps* iz »Iskre«. Ili, nadalje, pretpostaviti da je autor čitava svog života tekst mijenjao (što je kao pretpostavka također vrlo zavodljivo, toliko više što se sva izdanja u ponečem razlikuju) pa onda uzeti u obzir sva izdanja za pjesnikova života, odnosno bar ona za koja se smatralo da su »ovlaštena«; ili, konačno, smatrati Vladimira Mažuranića najautentičnijim izvršiteljem oporuke Mažuranićeve, pa dakle i pjesničke, te divot-izdanje iz 1895. dići na visinu »posljednje volje«. ¹¹

Već smo dosad pokazali da ni autograf, ni »Iskra« toj svrsi poslužiti ne mogu; pokazali smo, nadalje, koje su, premnoge, slabosti i samovoljnosti Tkalčeva drugog, ćirilskog izdanja. Novija istraživanja poljuljala su i vjeru u Mažuranićevu suradnju na »banskom« izdanju Franje Markovića, iz 1876;¹² poljuljala su i pouzdanje u Vladimira Mažuranića kao redaktora,¹³ iako je on prema tekstu *Smail-age* pokazao neizmjereno više poštovanja nego prema ostaloj književ-

⁹ »Dođe Ali-paša Čengijić samo šest iljada vojske na Primorje i popali Kostišinu i Podgoru«. Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni*, SPH, XXVII, JAZU, Zagreb 1942, str. 76 i dr.

¹⁰ Usp. Kapetanić, *nav. djelo*, str. 177–182, br. 148, 151 i 153 odnosno 128, 137, 147 i 152.

¹¹ Kao što je, vidjeli smo to, učinio Barac.

¹² Usp. Kapetanić, *nav. djelo*, str. 30–31 i *Smrt Smail-age Čengića*, Ivan Mažuranić. Kritičko izdanje priredio Milorad Živančević. Srpska književna zadruga, knj. 416, Beograd 1969, 8° str. 150–151. (Ćirilicom)

¹³ Usp. bilj. 3.

noj očevini. Već iz dosad navedenog objektivno će čitatelj (a kamoli tek redaktor) nužno doći do zaključka o posve izuzetnom položaju Tkalčeva prvog izdanja. Argumenti koje smo iznijeli samo potkrepljuju to osvjedočenje. Tako Tkalčevo izdanje odjednom iskače kao dokumenat prvoga reda, kao predložak za koji se mora pretpostaviti da je najbliži idealu najpouzdanijeg teksta. To smo učinili i mi u svojim izdanjima. Koliko je, međutim, i u toj opciji bilo opasnosti da se udaljimo od cilja kojemu smo – činilo nam se – konačno stigli, pokazat ćemo kasnije.

Rukovođen istim razmišljanjima, a ojačan još brojnim argumentima i vlastitim istraživanjima, Davor Kapetanić u svome je kapitalnom autografskom izdanju zaključio iscrpna istraživanja ovim riječima:

»Analizom Markovičeva izdanja došli smo na kraj ovog pregleda. Upitamo li se sada koji od uvodno istaknutih potencijalnih izvora treba prihvatiti kao osnovu za kritički tekst *Smrti Smail-age Čengića*, bilo bi dovoljno, umjesto svakog drugog odgovora, pokazati na prvo Tkalčevo izdanje pjesni iz 1857. godine. Međutim, o tom vidljivom rezultatu potrebno je navesti još nekoliko zaključaka.

Saberemo li sve rečeno ujedno i suočimo li utvrđene tekstološke činjenice o autografu, izdanju u 'Iskri' i izdanjima iz 1862, 1876, 1882 i 1895. s podacima iz 1875, dobivamo zorni i naučno zadovoljavajući dokaz o apsolutnoj autorskoj vrijednosti Tkalčeva latiničkog izdanja. Jer, nalaz Ivekovičeva opisa ispravljenog primjerka 'Iskre' i Tkalčevih pisama Vuku omogućuje nam da definitivno odbacimo sva dosadašnja tvrđenja o autorskoj autentičnosti bilo kojeg od spomenutih izvora kao ničim temeljena nagađanjem i domišljanja, a sve izmjene i dopune teksta, uključivši i Markovičevu promjenu naslova pjesni iz *Smrt Smail-age Čengića* u *Smrt Smail-age Čengijića*, odredimo kao svojevoljno mijenjanje Mažuranićeva izraza i njegovih pjesničkih htijenja. Izdanje iz 1857. posljednje je na kome je pjesnik radio – priredivši za nj tekst – i o kome je vodio brigu, ne dopustivši ni najmanju promjenu, pa makar se radilo i o najsitnijim pravopisnim zahvatima. Upravo zbog toga, jer se radi o izdanju koje najpotpunije izražava konačnu stvaralačku volju Mažuranićevu, potrebno je usvojiti ga kao osnovu za kritički tekst *Smrti Smail-age Čengića*.¹⁴

To svoje osvjedočenje izražava Kapetanić još odlučnije u Napomeni: »Ovaj kritički tekst *Smrti Smail-age Čengića* priređen je u potpunosti prema tekstu prvoga (latiničkog) Tkalčeva izdanja iz 1857. za koje je nedavnim otkrićem posebno važne i u svemu pouzdane književno-arhivske dokumentacije nedvoumno utvrđeno da predstavlja definitivnu Mažuranićevu redakciju pjesni; to je ujedno bio razlog što se u prilogu, uz izdanje u 'Iskri', donosi i snimak Tkalčeva izdanja, a u varijantama samo razlike prema autografu i izdanju

¹⁴ Kapetanić, *nav. djelo*, str. 36.

u 'Iskri'. Jedini zahvati koji su pri tom izvršeni odnose se isključivo na ispravke štamparskih pogrešaka i na najnužnija usklađivanja s normama današnjeg pravopisa; u svemu ostalom ova se tekstacija *do u najsitnije pojedinosti* [ist. I. F.] vjerno pridržava Tkalčeva izdanja, to jest Mažuranićeva klasičnog teksta.«¹⁵

Odlučnost i čvrstina Kapetanićevih završnih riječi, ako bi kome mogla goditi, morala bi to svakako meni. Međutim, do kraja dosljedno i znalački proveden postupak, umjesto opravdane radosti, budi ponekad i podmuklu sumnju. Slažemo se svi, Tkalčevo je izdanje odista posljednje u kojemu ima autorovih intervencija. Namjerno formuliram: »ima autorovih intervencija«. Jer, kad uporno govorimo o *izdanju iz 1857*, onda i nehotice dolazimo do pomisli da su te intervencije, i ta volja autorova, iz 1857. A nije: ta je volja suvremena izdanju iz 1846: autor je sam načinio separat (ili, možda, nekoliko separata, ne znamo), uvezao ga i poklonio tako blisku prijatelju kakav mu je bio Tkalac. Intervencije su dakle za jedno desetljeće starije od toliko spominjane godine 1857. Ako se pak u potvrdu vremenski bližih intervencija pozovemo na prepisku Tkalac-Vuk, valja napomenuti da se ne radi samo o *Smail-agi* nego uopće o načelima kojih se Mažuranić uporno držao, i ne samo u ovoj prigodi. Postoji čitav niz Mažuranićevih što privatno što javno izrečenih mišljenja o pravopisnim pitanjima.¹⁶ No tu se tek sekundarno radi o tekstu, a primarno o pravopisu. Jer, da uzmemo samo jedan primjer, hoćemo li pisati *gnjezdo* ili *gnijezdo* nije problem leksike niti je problem metrike: »Oro *gnjezdo* vrh timora vije« isto je toliko deseterac koliko i »Oro *gnijezdo* vrh timora vije«, jer se Mažuranić ne drži narodne već gundulićevske metrike. I kad se Tkalac u svojim pismima Vuku uporno ljuti na apostrofiranje, onda on gradi problem tamo gdje ga uopće nema. Stih 1028 »Svijetu ukaže, a vas drkće i trepti« nije nikakav trinaesterac, nego izvrstan deseterac, ali mažuranićevskog tipa. To potvrđuje i vukovski najrigorozniji Tkalac, kad u svome ćirilskom izdanju nema dugog izlaza nego da apostrofira samo refleks jata, a ostatak je, tobože, deseterac: »Sv'jetu ukaže, a vas drkće i trepti«. Isto bi se moglo kazati za pisanje riječi »*prolijevate*« ili »*proljevate*« (str. 342), »*riječca*« ili »*rječca*« (st. 404) itd. Metrički je to posve nevažno, to više što se ne radi o takvim razlikama u izgovoru kao naprimjer u riječi »*prijeaka*« ili »*prika*« (st. 393, 526, 704, 1076) gdje se zvučna razlika nikako ne može zanemariti.

Mnogo su važnija pitanja otkud Tkalcu u st. 6 pravilnije »robljem« umjesto vjernijega »robjem«, kako ima i autograf i »Iskra«? Zašto u st. 219 ostavlja očitu pogrešku »drhće«, kad Mažuranić u svim ostalim slučajevima piše *k*, dakle »*zadrktaše*« (st. 36) i »*drkće*« (st. 1028)? Zašto uporno piše nekoliko, *negda*, *nešto*, kad je u Mažura-

¹⁵ Isto, str. 185.

¹⁶ Vidi Živančević, *nav. djelo*, str. 153 i niže, bilj. 21.

nića uvijek (ne samo u *Smail-agi!*) *njekoliko, njegda, nešto*? I kad je taj izgovor normativan i u takva pisca kao što je naprimjer August Senoa! Sumnja sad počinje upozoravati: da, svakako Tkalac, to je pitanje raščišćeno; ali, Tkalac koji izražava Mažuranićevu volju, a ne svoju.

Godinu dana poslije Kapetanića (no zapravo u isto vrijeme) zaslužni Živančević, nakon što je, vidjeli smo, nekoliko puta objavio svoje izdanje teksta iz 1963, daje vlastitu verziju kritičkog teksta Mažuranićeva, dopunjujući, s drugog aspekta, Kapetanićev trud i pružajući djelo koje, trgom naših i Kapetanićevih upozorenja, predstavlja datum u izdavanju i komentiranju Mažuranićeve pjesni. Za svoja ranija izdanja Živančević samokritički kaže: »Krajnje je vreme da se već jednom utvrdi najautentičniji tekst *Čengić-age*. U svome izdanju Mažuranićevih *Izabranih dela* (Beograd, 1963), a zatim u posebnom izdanju speva (Beograd, 1964), dao sam tekstove koji su u ovom smislu donekle još uvek odraz traganja i lutanja u našoj nauci. Ni tada, međutim, kao ni sada, nisam se kolebao u jednom (citiram sebe): 'Brizljiva proveravanja pokazuju da se danas posljednjim autorizovanim izdanjem mirne duše može smatrati ono (treće po redu), koje je pod naslovom *Smrti Smail-age Čengića* g. 1857. priredio pesnikov intimni prijatelj Imbro Tkalac.«¹⁷ To je osvjedočenje Živančević u djelo proveo u svome izvrsnom izdanju iz 1969. gdje prihvaća moju argumentaciju iz »Zorina« izdanja, navodi iz njega Ivekovićev članak i Tkalčevo pismo Vuku Karadžiću, pa zaključuje: »U našem izdanju, a držim da je dovoljno dokaza da bi odsad uvek tako trebalo biti, osnova je takođe Tkalčev tekst uz neke korekcije.«¹⁸ Tu Živančević ide dalje od Kapetanića, anticipirajući naše sumnje koje su došle do izražaja u tekstu što smo ga priredili u još neobjavljenom izdanju, za Školsku knjigu. U daljem postupku Živančević potanko analizira slučajeve u kojima smatra da se ne može prihvatiti Tkalčev tekst. Mi ih navodimo redom, ali sa skraćenom argumentacijom:¹⁹

a) Stih 6. – *robjem*. Živančević ispravno upozorava da Tkalac ostavlja *divja* (6595 i *kopje* (905). Nema nikakva razloga da ne ostane *robjem*, kao što je u autografu i u »Iskri«.

b) *njekoliko, neki, njegda, nešto* (st. 34, 35, 118, 131, 947 itd.), Budući da Mažuranić dosljedno tako piše, nema nikakva razloga činiti nasilje nad autorom.

v) *Tušina*, Živančević dobro upozorava da se Mažuranić oslanja na njemačke izvore gdje nema dijakritičkih znakova. Ako su Čeklići ispravljeni u Čeklići, zašto bismo zadržali pogrešnu grafiju Tusina?

¹⁷ Živančević, *nav. djelo*, str. 149.

¹⁸ *Isto*, str. 152.

¹⁹ *Isto*, str. 156–161.

d) stih 219. *drkće* predstavlja izvorni pjesnikov izgovor. Živančević upozorava: »Lično sam se uverio kako pesnik na vlastitom primerku 'Danice' ispravlja svoje štampano 'drhtahu' u 'drktahu'.« Tako je i u Rječniku uz dopunu *Osmana*.

đ, e) Živančević predlaže da se u st. 327 piše *vrjednjeg*, jer rukopis i »Iskra« imaju *vriednijeg* = *vrjednjeg*. Isto Živančević predlaže i za st. 519 *strjelovito*, dok uz *krjepost* (st. 64, 315) upozorava da Tkalac doduše piše *vrednjeg* i *strelovito*, ali piše *krjepost* pa bi u toj Tkalčevoj nedosljednosti valjalo prihvatiti ovaj potonji oblik. U potkrepu *krjeposti* navodi Živančević i samoga Mažuranića: »Ovdje se treba setiti šta pesnik kaže u nav. pismu bratu Antunu 1842: 'Ne znam što bih reko na to vaše pravilo da se glasnici Gundulićevi pridrže [izostave – M. Ž.], i piše *krepost* m[jesto] *kriepost* ... rad nek bude *ie*, tiem više *što se tako i izgovara*« (podvukao M. Ž.).²⁰ Naoko, dokaz nepobitan, i to upravo na riječi koja je u pitanju. Međutim, čitav navod, prema Živančeviću izdanju Mažuranićevih pisama, glasi: »Ne znam šta bi reko na to vaše pravilo da se glasnici Gundulićevi pridrže i piše *krepost* m. *kriepost*; vremena m. *vriemena*; pristanak pristati, m. *prestanak*, *prestati*; čim, svim, m. čiem, sviem, pak zato opet mojiem, tvojiem itd. Rad nek bude *ie*, tiem više što se tako i izgovara, ako ne u Dubrovniku, tako doista drugdie. Nam valja udarit jedared putem obćenitiem i tvårdiem, a to moramo i tu, tiem bolje što bi se ja obkladio da ono nije Gundulićeva ortografija neg Markovićeva.«²¹ Naveli smo citat malo obilnije: zanimljiv je i svjedoči o Mažuranićevu izvanredno jasnom gledanju na probleme pravopisa. Koliko se pak našeg pitanja tiče, smatram da se dio rečenice ne odnosi, kako Živančević sudi, na sve primjere (dakle *krieposti*, *vriemena* itd.), nego samo na zadnji dio: »čim, svim m. čiem, sviem, pak zato opet mojiem, tvojiem itd.« Drugim riječima: – Zašto predlažete mojiem, tvojiem, naporedo s čim, svim, kad se *to ije* čuje? – U pjesni se dvaput spominje imenica vrijeme, u nominativu: ne vjerujem da bi, na temelju gornje argumentacije, bilo moguće zahtijevati genitiv vremena. Valja dakle pisati *vrednjeg*, *strelovito*, *kreposti* i *grešnik*.

ž) umjesno upozorava Živančević da je Tkalac samovoljan u pretvaranju zamjenice *ke* (st. 764) u »pravilnije« *ko'e*, kad i sam pjesnik, u svom Rječniku uz *Osmana* kaže: »Ke = pron. [omen], prikratjeno od *koje*«.

z) *prika*, *prike* (526, 704, 1076). Sasvim umjesno citira Živančević i usvaja Grubora: »Kad je pjesnik ima sva tri puta u tom obliku

²⁰ Isto, str. 159.

²¹ Milorad Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Knj. V/1960, str. 219–240. Navedeni odlomak na str. 228, pismo br. 8.

i izvan rime u Iskri, i kad je obadva moguća puta i u Rukopisu tako, bez traga kolebanja, onda mi je vrlo sumnjivo da je *prieka* u Tkalca ispravak pjesnikov.«²²

– *vodijaše* (str. 531) Rukopis i »Iskra« imaju *vodijaše*. Živančević ispravno smatra da je pjesnikov oblik apostrofirao *vodijaše*, no krivo zaključuje: »ali se tako ne može ostaviti (kako to čini Frangeš i Kapetanić), jer se grubo remeti metar. Kod Mažuranića to se nije osjećalo, jer se u spoju *ia* podrazumeva siniceza, što je opet prema današnjem pravopisu nemoguće ostaviti.« Moguće je, i valja ostaviti, jer je takvih »ostavljanja« prepun i sam Živančevićev tekst.

– *gnjezdo* (st. 145, 344, 623, 995). Rukopis ima *gnjezdo*, »Iskra« također, nema dakle razloga da se po analogiji s čakavskim oblikom *gnjizdo* ne ostavi jekavsko *gnjezdo*.

Živančević dakle, nakon što se u nizu izdanja oslanjao prije svega na autograf, u svome kritičkom izdanju usvaja *Tkalca I* kao najvredniji tekst: sva trojica istraživača (Kapetanić, Živančević i Frangeš) našli smo se tako na istom zaključku. No dok je moje prvo izdanje (iz 1965.): *Tkalac I* uz ispravak najočitijih nedosljednosti; dok je Kapetanićevo: doslovni *Tkalac I*, u današnjem obliku; Živančevićovo je: *Tkalac I* »podrazumevajući tu uvid u sva ovlašćena izdanja i podrazumevajući korekcije koje se nužno nameću poznavaoocu ove problematike.« Živančević je savjesno pobrojio i sve slučajeve za koje smatra da u njima valja odstupati od Tkalčeve verzije. Mi smo te slučajeve, prema Živančeviću, već naveli i dali svoje mišljenje o svakome od njih. Načelno, tih je slučajeva manje negoli bi se po Živančevićevoj formulaciji »uvid u sva ovlašćenja izdanja...« moglo pretpostaviti. Jer, kad bi tako bilo, ideal konačnog teksta besmrtna pjesni opet bi se od nas udaljio, a bez potrebe. Što se pak tiče »korekcija koje se nužno nameću poznavaoocu ove problematike«, one su izvan svake sumnje, ali se ubuduće mogu odnositi samo na pravopisna pitanja, a ne na pitanje teksta koje je, možemo to mirno ustvrditi, skinuto s dnevnog reda.

Kapetanićevo je izdanje rijedak slučaj u izdavanju *Smail-age*: tekst objavljen upravo onako kako ga je priređivač zamislio, bez ijedne tiskarske pogreške. Izvrsno Živančevićovo izdanje, uza sav poslovični trud priređivačev, tih pogrešaka ima. Evo ih, ne da se vrijednost izdanja umanji, nego da se olakša njegova upotreba, nezaobilazna za svakog proučavatelja Mažuranićeve umjetnosti:

St. 107 *zvjere* mj. *zvjere*; 340–342 tri puta za *nj* mj. za *nj*?; 557 *moš*, iako u st. 57 stoji pravilno *moš*; 626 *zverinju* mj. *zverinju*; 710 *pamaganju* mj. *pomaganju*; 857 *mračnijim* mj. *mračnijem*; 896 *mrskim* mj. *mrskam*; 932 *poodsjeco* mj. *poodsijeco*; 947 *desetoro* mj.

²² Đuro Grubor, *Komentar »Smrti Smail-age Čengića«*, Narodna knjižnica, Zagreb 1923, str. 136.

desetero; i konačno, najneugodnija pogreška, umjesto stiha 1127 »To je sablja age Čengijića«, donesen je stih 1130 (koji je tako otisnut dva puta) »To 'e oružje age Čengijića.«

I naše prvo izdanje (»Zora«, 1965), uza svu želju da, zbog novine pristupa i argumentacije, bude besprijekorno, puno je korektorskih pogrešaka svake ruke. Gotovo da ih je teško i pobrojiti. Navodim stoga dvije: *oštricu* mj. *ostricu* u st. 294 i najtežu, materijalnu: u stihu 877 ispala je riječ *prva*, pa stih glasi »Al svjetlica što sad kresnu«, umjesto pravilnoga »Al svjetlica što sad prva kresnu«. Ni drugo izdanje, objavljeno neposredno nakon »Zorina«, nije prosto od pogrešaka, ali njih je važno navesti sve: u neku su ruku teže od korektorskih i pravopisnih nedosljednosti u prvom. U st. 468 »pokrijepio« umjesto »okrijepio«; u st. 840 naveden je ponovno (upravo kao gore u Živančevića) stih 838 »Pak za njimi čuj sad grmljavinu«, umjesto pravilnog »Pak sve bliže, krupnije, strašnije«; st. 1001 ima »gvožđe« umjesto »gvožđa«. Važno je to napomenuti i zato što se tekst, zbog ugleda kolekcije Pet stoljeća hrvatske književnosti, doslovno preuzima, i to tako da se postojećim, navedenim pogreškama, dodaju još nove (npr. u izdanjima »Veselina Masleše«, Sarajevo 1973. i »Mladosti«, Zagreb 1973).

Ako sad, na kraju naših razmatranja, upitamo kakav je tekst Mažuranićeve pjesni potrebno usvojiti, odgovor je, mislim, jasan. Evo ga u nekoliko točaka:

1. *Tkalac 1* je, izvan svake sumnje, temeljni predložak.

2. Ono što, međutim, govori protiv *Tkalca 1* jest drugo (ćirilsko) izdanje. Rađeno je, sudimo li po predgovoru, prema istim načelima kao i prvo, a razlikuje se od njega toliko te je gotovo nevjerojatno da je u pitanju isti redaktor. Neobjašnjiva je toliko radikalna izmjena stava u nepune dvije godine.

3. Dopustimo li, a moramo dopustiti, da ni *Tkalac 1* nije nepriksenoven, da su i u njegovu tekstu nužni zahvati, postavlja se odmah pitanje: kakvi i koliki? Tu nam odgovor može dati samo ono što Živančević zove »poznavanjem ove problematike.«

4. Da još jednom, kratko, odgovorimo na Živančevićeve prijedloge. Valja prihvatiti njegove točke *a*, *b*, *v*, *d*, *ž*, *z*, dakle: *robjem*, *njekoliko*, *njeki*, *njegda*, *nješto*, *Tušina*, *drkće*, *ke*, *prika*, *prike*. Naprotiv, u skladu s etičkom koncepcijom pjesnikovom, *Bog* valja pisati velikim slovom (točka *g*). Ne može se prihvatiti pisanje *vrjednjeg* i *strjelovito* (točke *d* i *e*), kao ni *krjepost* ni *grješnik*, o čemu je već govoreno. Živančević navodi i Mažuranićeve odgovore na Matičinu pravopisnu anketu. Upitnik ankete ima četiri točke, od kojih prve dvije, važne za naš problem, predlažu:

»1. Da se à u riječih pàrvo, màrtvo, itd. izostavi.

2. Da se ne piše svuda *ie*, nego samo ondje, gdje to čini sam spisatelj, a da se njegov *i* u riječih prid, kripost itd. u *e* obrati.«²³

Mažuranić odgovara:

»Na članak 1. i 2, [koje smo mi gore naveli, I. F.] pristajem, s tim da što se tiče slova *ʒ* [jat] u slovkah kratkih poslije *r* nek se metne *e*; i u slovkah kratkih pred slovom *j* nek se metne *i* ('sijati, smijati se', a ne 'siejati, smiejati se'); a u slovkah dugačkih kad jih pjesnik uzima za dvije slovke, nek se piše *ie*«. ²⁴

Uzev u obzir dosad navedeno i gornji odgovor, posve je jasno da refleks *jata* poslije glasa *r* valja pisati *e*, dakle *urednjeg*, *strelovito*, *kreposti*, *grešnik* itd.

5. Valja pisati *vodijaše* (531) (isto tako i *slovijaše*, iz stiha 697, što Živančević – slučajno – ne navodi). Tu metričkoga problema uopće nema, jer se i ta dva sloga, kao i bezbroj drugih mogu čitati u sinicezi kao jedan, kako čini i Mažuranićev glavni autoritet Gundulić, upravo u istoj riječi: »Vuk i Đurađ, kih slovijaše / Glas s istoka do zapada« (*Osman*, VIII, 125–126).

6. Za grafiju *gnjezdo* Živančević je dao dovoljno argumenata; valja je prihvatiti.

Évo, konačno, razlika između našeg izdanja u Pet stoljeća hrvatske književnosti (knj. 32) i novog teksta koji smo priredili za »Školsku knjigu«.« Prije svega tiskarske pogreške: st. 219 »drhće«, mj. »drkće«, st. 468 »pokrijepio« mj. okrijepio«, st. 840 »Pak za njimi čuj sad grmljavinu«, pogrešno otisnuto umjesto pravilnoga: »Pak sve bliže, krupnije, strašnije«, st. 1001 »gvožđe« mj. »gvožđa.«

A sad razlike:

1965	1973
34 nekoliko	njekoliko
35 nekoliko	njekoliko
118 negda	njegda
122 negda	njegda
131 nešto	nješto
151 nešto	nješto
159 nešto	nješto
175 Tusine	Tušine
344 gnjezdo	gnjezdo
525 drijemne	dremne
526 prijeka	prika

²³ Živančević, *nav. djelo*, str. 153.

²⁴ *Isto*.

623 gnijezda
704 prijeke
764 ko'e
873 nešto
947 nekoliko
995 gnijezdo
1076 prijeka

gnijezda
prike
ke
nješto
njekoliko
gnijezdo
prika

Mogu se te razlike na prste nabrojiti, rekao bi netko. Možda, ali zato nisu ništa manje važne. Kad se provedu, možemo s punim osvjeđenjem kazati da se nismo ni u čemu udaljili od onoga što je neizrečena ali pomno rekonstruirana posljednja volja autorova.